MEDEDEELINGEN

OVER

MAKASSAARSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE.

Het is zeker eene groote verdienste van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, dat het, door den arbeid zijner afgevaardigden, zooveel heeft toegebragt tot de kennis van de Taal- Land- en Volkenkunde van den Indischen Archipel. Tot de belangrijkste werken, die het in het licht gaf, behooren ook de Makassaarsche Spraakkunst en Chrestomathie en het Makassaarsch Woordenboek van den Heer Matthes. Wij wenschen hier een kort verslag te geven omtrent deze geschriften. Eenige opmerkingen en mededeelingen omtrent taal en literatuur der Makassaren en hare beoefenaars laten wij hieraan voorafgaan.

De Makassaarsche taal behoort tot de minder ontwikkelde talen van N. I. Zij is niet zoo rijk aan grammatische vormen als het Tagaalsch, Javaansch, Bataksch, het door Hardeland bestudeerde dialect van het Dajaksch en meer andere talen van den Archipel. Een bijzondere vorm tot aanduiding van de bevelende of gebiedende wijs ontbreekt o. a. geheel, waardoor het Makassaarsch zich vooral van het Javaansch onderscheidt, dat tot uitdrukking van deze modaliteit verscheidene vormen heeft, en in dit opzigt misschien rijker is dan eenige andere taal van deze gewesten [1]. Dat het Makassaarsch geen onderscheid van taalsoorten kent, zooals het Javaansch, behoef ik naauwelijks te vermelden [2]. De taal wordt somtijds met Ara-

[1] Tot aanduiding van den jussief bezigt het Makassaarsch zeer dikwijls, zoo niet meestal, het woordje *sa*, dat Matthes door ons *eens* vertaalt. Het gebruik van dit *sa* kan men echter geen' bijzonderen woordvorm noemen.

[2] De dialecten van Toerateija en Saleijer verschillen eenigzins van die der overige streken, waar het Makassaarsch zuiverder gesproken wordt.

bisch, doorgaans echter met haar eigen letterschrift geschreven. Zij bezit daarin evenwel een zeer gebrekkig hulpmiddel, daar het noch den neusklank, noch de *k* (*q*), wanneer deze eene lettergreep sluiten, kan uitdrukken. Zoo b. v. worden de woorden *taba, tàbà* of *taqbaq, taqbang* of *tàbang, tambaq* of *tambà, tamba,* die alle verschillende beteekenissen hebben, met dezelfde karakters geschreven [1]. Zonder kennis van de uitspraak is dus het Makassaarsch niet te lezen. Op eene bijgevoegde plaat geeft M. nog een oud, thans geheel in onbruik geraakt letterschrift der taal. Over den oorsprong van beide of een van beide laat zich niets met zekerheid zeggen, al is het waar, dat eenige overeenkomst met het Sanskritsche niet te miskennen is. Men kan de taal niet arm noemen, schoon haar woordenschat op verre na niet zoo groot is als die van het Javaansch. Volgens het getuigenis van M. moet zij in dit opzigt ook voor het Boegineesch onderdoen. Zij wordt, naar M. gist, door ongeveer 300,000 zielen gesproken. Haar gebied bepaalt zich tot de stad Makassar en omstreken, Gowa, Sanrabone, de zoogenaamde Zuiderdistricten, Toerateija, Bonthain (of beter Bantaëng), een gedeelte van Boeloekoempa (Boelekomba) en het eiland Saleijer, waar zij echter eenigzins verbasterd is [2]. Veel meer verbreid is de naauw verwante zustertaal, de Boeginesche. Wanneer deze meer bekend zal zijn, zal er misschien ook meer licht opgaan over den grammatischen bouw van het Makassaarsch, dan M. ons nu heeft kunnen geven.

Reeds lang vóór M. hebben enkelen zich met de studie dezer beide talen bezig gehouden. Van de beoefenaars der Boeginesche noemen wij hier slechts Leyden, Dulaurier en Thomsen. Of zij zich ook aan het Makassaarsch gelegen lieten liggen, is mij niet gebleken. Hunne studie is echter niet veel meer geweest dan eene zeer oppervlakkige kennisneming. Reeds veel vroeger hebben de Nederlanders zich daarop toegelegd. Roelof Blok, die van 1756—1760 Gouverneur en Directeur ter Zuidkust van Celebes was, schreef eene korte geschiedenis van Makassar en onderhoorigheden, die hij, wat de oudste tijden

---

[1] Ten behoeve van eerstbeginnenden wordt de neusklank aan het einde eener syllabe soms door een teeken, de antja aangeduid; dit geschiedt echter zeer zelden.

[2] Ook in de Noorder districten en nabij Maros en Pangkadjènè wordt veel Makassaarsch gesproken, schoon het daar niet meer de heerschende taal is.

betreft, uit Boeginesche en Makassaarsche handschriften putte. Toen de Engelschen onze bezittingen op Celebes veroverden, vonden zij zijn opstel in de archiven en bezorgden daarvan eene Engelsche vertaling, die in 1817 het licht zag, terwijl het oorspronkelijke eerst in 1848 door Dr. Van Hoëvell in het Tijdschrift van N. Indië is uitgegeven. Ook de Heeren Toewater en Vetter, die beiden te Makassar woonden, hebben veel werk gemaakt van de taal- en letterkunde van het land. Doch aan Matthes komt de eer toe voor hare wetenschappelijke beoefening het eerst de baan te hebben gebroken en door zijn' arbeid een' grondslag te hebben gelegd, waarop latere beoefenaars kunnen voortbouwen.

De Makassaarsche literatuur bestaat grootendeels uit vertalingen. De vertellingen of romantische verhalen zijn meerendeels uit het Maleisch, de geschriften die op godsdienst en bijgeloof betrekking hebben, uit het Arabisch vertaald. Of er ook vertalingen uit het Boegineesch bestaan, vernemen wij niet. De weinige oorspronkelijke stukken, zijn ten deele van historischen aard, ten deele uitspraken en mededeelingen van oude vorsten en geleerden over zaken van verschillenden aard, vooral zedelessen, voorschriften van levenswijsheid en dergelijke. Ook behooren tot de oorspronkelijk Makassaarsche werken een aantal gedichten. De invloed van den islam laat zich overal bespeuren. Geschriften van louter mythologischen aard, zooals de Javaansche en Maleische literatuur die hebben, ontbreken in de Makassaarsche, ten minste voor zoover zij thans bekend is. In eenige gedichten wordt echter Batara vermeld of aangeroepen. Of daarmede een andere God bedoeld is dan Allah blijkt niet nader. Wij zullen trachten deze letterkunde eenigzins aan den lezer te doen kennen. Doch in de eerste plaats vestigen wij thans het oog op de Makassaarsche spraakkunst van den Heer Matthes.

Het is zeer te bejammeren dat Matthes door omstandigheden nagenoeg geen gebruik heeft kunnen maken van T. Roorda's zoo voortreffelijke Javaansche Spraakkunst[1]. Ware hij in de gelegenheid geweest zich beter bekend te maken met dit werk, zoo zou denkelijk zijne Makassaarsche Spraakkunst in menig opzigt anders zijn uitgevallen. Maar, ook afgezien van het gemis van dit boek bij de bewerking zijner spraakkunst, toch had men

[1] Zie Voorrede der Makassaarsche Spraakkunst, pag. V.

daarin met regt meer duidelijkheid en naauwkeurigheid mogen verwachten, dan thans daarin wordt aangetroffen. Het is mijn voornemen niet hier eene uitvoerige kritiek van zijn geschrift te geven. Ik wensch mij slechts tot eenige opmerkingen te bepalen. Hetgeen men op pag. 2 vgg. over de verdeeling der letters in klassen leest, is tamelijk verward. Men ziet ook niet in, hoe deze classificatie op de uitspraak der taal gegrond is. De onduidelijkheid van dit gedeelte der spraakkunst maakt, dat ook in het volgende omtrent verschillende punten onzekerheid bij den lezer moet heerschen. Om een enkel voorbeeld te geven, vraag ik slechts: als Matthes de *w*, zoowel tot de labiale als tot de dentale letters rekent, hoe zal men dan de Makassaarsche woorden, die *vier erfgenamen* beteekenen, moeten uitspreken? Moet dit *patam wārisì'* of *patan wārisì'* luiden? (zie pag. 49 van zijne Gramm.) De benamingen *semivocales* en *liquidae* schijnen bij M. geheel hetzelfde te beteekenen, vgl. pag. 3 ibid. Hetgeen op pag. 8 en 9 over de uitspraak der klinkers wordt gezegd, is reeds veroordeeld door Dr. Van der Tuuk, die in de Voorrede van zijn Bataksch Woordenboek opmerkt, dat alle sijllaben, waarin zich, volgens M., een scherpe klinker zou bevinden, eigenlijk gesloten worden door eene *k*, die men inslikt, gelijk in bepaalde gevallen ook in het Javaansch en Maleisch met de *k* geschiedt. De waarheid hiervan blijkt daaruit, dat, als zulk eene lettergreep het aanhechtsel *a* of *i* krijgt, eene *k* daarvoor treedt, zoodat b. v. *djoemà* (Vrijdag) met het aanhechtsel *a djoemaka* wordt. Hoewel ik, wat dit punt betreft, met den Heer Van der Tuuk in het algemeen genomen instem, geloof ik echter dat de uitspraak van hetgeen M. scherpe klinkers noemt, nog wel eenige nadere toelichting vereischt. Mogelijk zal M. ook wel eenig antwoord geven op de genoemde aanmerking van Van der Tuuk. Voorloopig wil ik mij dus houden aan de schrijfwijze der scherpe klinkers, die M. volgt. Hij onderscheidt die namelijk door een schuinsch streepje boven de letter. Indien ik de zaak reeds als in *alle* opzigten uitgemaakt kon beschouwen, zou ik de schrijfwijze van Van der Tuuk aannemen, die achter de zoogenoemde scherpe klinkers eene *q* schrijft, b. v. *djoemaq* in plaats van *djoemà*, zooals M. heeft. Overigens is de onderscheiding der klinkers in lange en korte, hetzij zachtlange of scherplange, en zachtkorte of scherpkorte, zeker af te keuren. Wie zich hiervan wil overtuigen leze slechts de juiste opmerkingen van T. Roorda in

§ 43 zijner Javaansche spraakkunst. Van de uitspraak dezer zoogenoemde scherplange klinkers zegt M. nergens iets; overal, waar bij hem spraak is van scherpe klinkers, verwijst hij naar § 29 zijner Grammatica, waar slechts gezegd wordt, hoe men de klinkers, die bij hem scherpkort heeten, moet uitspreken. Op pag. 10 leest men, dat de zachtkorte *e* in klank overeenkomt met onze *e* in *en*, *pen* en *laven.* Maar de *e* in dit laatste woord heeft den klank der Javaansche pĕpĕt, die geheel verschilt van dien der *e* in *pen*, *en* enz. Zij kan dus niet zachtkort heeten in tegenstelling met de *e* in onze woorden *een*, *veel* en in de eerste syllabe van *leenen*, die M. als voorbeelden van de lange *e* aanhaalt. Nu zijn wij omtrent de ware uitspraak der Makassaarsche *e* dikwijls in het onzekere gelaten[1]. Eene voorname bedenking tegen deze spraakkunst van M. is verder deze: dat daarin het eigenaardig karakter der taal niet in het oog is gehouden, maar dat zij te zeer op de leest van de spraakkunst der Indo Germaansche talen is geschoeid. De verdeeling der taal in tien zoogenaamde rededeelen ligt daarbij ten grondslag. Zoo vinden wij dan eerst van zelfstandige, daarna van bijvoegelijke naamwoorden gesproken, terwijl het Makassaarsch in den regel geen onderscheid van vorm tusschen beide kent, ja zelfs naamwoord en zegwoord in vorm niet van elkander verschillen, zoo min als in het Maleisch of Javaansch (vgl. Roorda, Jav. Gramm., § 99). Over bijwoorden, voorzetsels en voegwoorden wordt in afzonderlijke hoofdstukken gehandeld. In deze is veel opgenomen wat er volstrekt niet in behoort. Woordjes als *á*, *dja*, *ma*, *sa*, *na*, *maka*, *mang* enz. kan men tot geene van de genoemde woordsoorten rekenen. Dat hun eigenlijke beteekenis volstrekt niet opgehelderd is, kan men, om de eigenaardige moeijelijkheid daaraan verbonden, zeer verschoonlijk achten. Het onderscheid in het gebruik dezer woorden had echter meer bepaald vermeld moeten worden. Nu weten wij b. v. niet regt welk verschil van beteekenis er is tusschen *dja* en *ma*, die zoo vaak voorkomen. Wij begrijpen niet welke bepaalde wijziging de zin door het gebruik van een van beide ondergaat. Waarom heeft M. niet de voornaamste partikelen in één hoofdstuk verklaard, vooral door haar gebruik in verschillende zinnen aan

---

[1] De klemtoon valt meestal op de voorlaatste syllabe. Waar hij op de derde van achteren rust, zal ik dit door een liggend streepje boven den klinker aanduiden.

te toonen? Bij *dja* en *ma*, waar juist groote behoefte was aan welgekozene voorbeelden, vinden wij geen enkel vermeld. Slechts in het voorafgaande hoofdstuk over de werkwoorden, is hier en daar, schoon zelden, een zin aan te treffen, die misschien eenigzins kan bijdragen tot verklaring dezer woordjes. Het is waar, het Woordenboek geeft eenige voorbeelden, maar geen opheldering. Bovendien behoort de uiteenzetting van kracht en gebruik van zulke redewoorden in de grammatica en niet in het Woordenboek, waar zij slechts ter loops vermeld behoeven te worden [1].

Het hoofdstuk over de Werkwoorden, zeker wel een gewigtig onderwerp, is mij bijzonder tegengevallen. Een hoofdgebrek is hier de groote onduidelijkheid. In § 22 is gezegd dat de Makassaarsche *s* den klank heeft van onze *s* in het woord *sissen*. Hoe is nu te verstaan hetgeen men op pag. 88 leest, dat een werkwoord afgeleid van een met *s* beginnend grondwoord, de neusletter *n* of wel *nj* vóór zich neemt, naarmate men aan de dentale, linguale of palatale *s* heeft te denken? Zoo komt dan van *sossorang* (erven), het werkwoord *njossorang* of wel *nossorang*, "al naar gelang dat de eerste *s* wordt uitgesproken." In § 182 zegt M., dat in de vormen met *ka*, als voorvoegsel en *ang* als achtervoegsel of aanhechtsel, *ka* stellig dezelfde kracht heeft als *pa* en *pi*. Deze voorzetsels nu dienen, volgens § 180 en § 181, tot vorming van causative, zelden ook van transitive werkwoorden. Hoe kan men echter eene causative beteekenis vinden in één enkel der op pag. 103 vermelde voorbeelden? Ik neem *causatief* hier in denzelfden zin, als M. het op pag. 93 verklaart. Ik meen zulke vormen voor een accidenteel passief te moeten houden, totdat mij het tegendeel zal zijn bewezen. Welken anderen zin toch kunnen vormen hebben als *katjinikang* = te zien zijn, zigtbaar zijn (Chrestomathie, pag. 83 en elders) *kalannassang*, ibid. pag. 100, reg. 2 v. o., *kamallakang*, pag. 32, reg. 9 v. o. enz.? Meer voorbeelden behoef ik niet te citeren. Men kan ze in overvloed vinden. — Van de bijvoegelijke naamwoorden, die door verdubbeling van het grondwoord en voorvoeging van *ka* zijn gevormd, heet het in § 73, dat zij oorspronkelijk welligt niet anders zijn geweest dan deelwoorden of lie-

---

[1] Enkele redewoorden, o. a. *are*, *bedeng*, zijn, voor zoover ik het kan beoordeelen, voldoende verklaard in het Woordenboek.

ver causative werkwoorden met het praefix *ka*. Dat zij, zooals M. wil, primitief een maken of veroorzaken zouden beteekend hebben van het geen door het grondwoord wordt aangeduid, is per se onbegrijpelijk en blijkt uit geen enkel voorbeeld. Ook de vergelijking van verwante talen, zooals het Javaansch en Maleisch, pleit daartegen. Het gebruik van het aanhechtsel *ang* alleen, tot vorming van transitive zoowel als causative werkwoorden, (volgens § 179) is eene karakteristieke bijzonderheid, waarin het Makassaarsch met het Boegineesch, Balineesch en welligt met nog meer talen van den Archipel overeenkomt [1]. Uit § 74 en uit verscheidene plaatsen van het Woordenboek, blijkt, dat ditzelfde aanhechtsel ook eene objective of accidentele gesteldheid kan aanduiden. (Vgl. o. a. Woordenb. in v. *kàdòkang*, *toeloengang*, *rappoengang*, *towaàng*, *salewangang*, *sorongang*. enz.). In dit laatste opzigt komt het overeen met het Maleische en Javaansche aanhechtsel *an* (Vgl. Roorda, Jav. Grammatica, § 200). Ik meen in dit tweeërlei gebruik van hetzelfde aanhechtsel een bewijs te zien van den lagen trap van ontwikkeling der taal, wat grammatische vormen betreft. — Ik merk nog op dat het onjuist is, dat het voortzetsel *tà*, volgens § 177, steeds een' verleden tijd zou te kennen geven; ten bewijze van het tegendeel zie men het Woordenboek in v. *koendjoeng* en *pinawang* en de Chrestomathie, pag. 210, reg. 5, v. o. pag. 316, reg. 4, 5, 21 en 24, pag. 426, reg. 6.

Schoon er ruimschoots stof is tot meer aanmerkingen, wensch ik mij bij het gezegde te bepalen. De grondfout dezer Spraakkunst is, dat M. bij hare bewerking is uitgegaan van begrippen, die aan de grammatica der Indo Germaansche talen zijn ontleend. Het is waar, M. verzoekt in zijne voorrede, dat men bedenke, dat hij niet alleen voor geleerde, maar ook en bovenal voor minder wetenschappelijk gevormde lezers heeft geschreven. "Een streng wetenschappelijken vorm achtte ik daarom minder verkiesselijk. Duidelijkheid was, mijns inziens, een hoofdvereischte" zegt hij aldaar. Dit hoofdvereischte wordt intusschen, zooals wij zagen, maar al te zeer gemist. Het is ook niet te begrijpen, waarom een streng wetenschappelijke

---

[1] De doorgaande beteekenis van dit aanhechtsel in het Makassaarsch, is echter eene causative, namelijk ongeveer in dien zin, waarin de Jav. taal de aanhechtsels *aké* of *akĕn* bij de werkwoorden bezigt. Vgl. Roorda, Jav. Spraakkunst, § 145 vgg.

vorm min verkieselijk is te achten. Een echt wetenschappelijke vorm, die zich de uiteenzetting van het eigenaardig karakter der taal ten doel had gesteld, zou juist de duidelijkheid zeer bevorderd hebben. Maar hier is de Makassaarsche taal in een gewaad gedoscht, dat voor haar niet past. Dat de lezer telkens herinnerd wordt aan de grammatische vormen der Indo-Germaansche talen, terwijl die van het Makassaarsch zóó zeer daarvan afwijken, moet hem dikwijls in de war brengen of verlegen maken. Indien onder minder wetenschappelijk gevormde lezers degenen te verstaan zijn, die geen Latijn, Grieksch of Hebreeuwsch hebben geleerd, dan weten wij ook niet, waarom M. meermalen deze talen vergelijkt en b. v. nu en dan zelfs naar de Grieksche Grammatica van Matthiae verwijst. Men zou kunnen vragen, waar dan het vergelijken moet eindigen.

Het woordenboek is, naar het mij voorkomt, met meer zorg bewerkt dan de grammatica. Ongewoon maar zeer doelmatig, is de bijvoeging van een atlas, waarin alles wat door bloote beschrijving niet voldoende kon worden opgehelderd, door platen aanschouwelijk is gemaakt. Huizen, kleederen, wapens, allerlei gereedschappen, voorwerpen van bijgeloof enz. vindt men hier duidelijk en, naar wij met grond mogen vertrouwen, naauwkeurig afgebeeld. Daarbij ontvangen wij nog eene afzonderlijke, uitvoerige beschrijving van een en ander. Neemt men verder in aanmerking dat het Woordenboek vele bijzonderheden bevat omtrent denkbeelden, zeden, gewoonten, godsdienst en bijgeloof der Makassaren, zoo ziet men dat dit werk van M. niet alleen in linguistisch, maar ook in ethnologisch opzigt hoogst belangrijk is te achten. Zeer aangenaam is ook de toegift aan het einde van het Woordenboek. Men vindt daar eene van aanteekeningen voorziene lijst van Makassaarsche namen van planten en boomen, zoo als die in het Herbarium Amboinense van Rumphius voorkomen. Daar de uitspraak der Makassaarsche woorden overal in Romeinsch karakter is weergegeven, zoo is het boek voor ieder bruikbaar die, ook zonder de kennis van het letterschrift, de land- en volkenkunde van dit gedeelte van N. Indië wil beoefenen. Als hulpmiddel voor eerstbeginnenden is de bijgevoegde Hollandsch Makassaarsche woordenlijst niet ondoelmatig te achten. De volledigheid van het Woordenboek mag ik niet beoordeelen, daar ik de Makassaarsche literatuur tot nog toe alleen uit de Chrestomathie van M. ken. Alleen merk ik op, dat mij hier en daar toch enkele woorden

zijn voorgekomen, die in het Woordenboek ontbreken. Zoo bijv. *boedele* = inboedel Chrest. pag. 298. *sarapa*. Chresth. pag. 186, *masigaï* Chrest. pag. 152 en 193, *boenga pèpè* = soort van vuurwerk, Chrest. pag. 186, eenige woorden op pag. 184 reg. 10, 11 enz. Ten deele zijn zij in de aanteekeningen achter de Chrestomathie verklaard. Ook zijn niet overal alle beteekenissen der woorden opgegeven en verscheidene afgeleide woorden ontbreken. Daarentegen zijn vele afgeleide vormen opgenomen, die men zeer goed had kunnen missen, daar hunne beteekenis gemakkelijk uit die van het grondwoord is af te leiden. Overtollig is ook de opgave der uitspraak van de woorden, als zij door het aanhechtsel *a* bepaald zijn. In de spraakkunst zijn de vaste regels daarvoor opgegeven en deze zijn zeer eenvoudig en niet talrijk. Het ware te langwijlig van dit alles nog meer voorbeelden te geven; bij nadere kennismaking met Woordenboek en Chrestomathie zal ieder die spoedig vinden. Ik acht het eene verdienste van het Woordenboek dat de oorsprong van woorden, aan andere talen ontleend, doorgaande is opgegeven en dat in het algemeen de verwante talen dikwijls zijn vergeleken. Evenwel heb ik hier een aantal leemten opgemerkt. Zoo had M. bij *Padoelie*, *laloerà*, *radjang* en *mokkeng*, naar het Arabisch moeten verwijzen, bij *banïjaga*, *bidadari*, *talà*, *rahasïja*, *peretiwi* en *sonrì* naar het Sanskrit; bij *bangi*, *bǎndjoelòe*, *tontong*, *djǎkkalà*, *ràga*, *ringgì*, *poen* enz. naar het Javaansch. Het laatste woord, ook *poeng* of *poem* uitgesproken naar gelang der beginletter van het volgende woord, heeft vóór namen van personen en gepersonificeerde dieren en levenlooze voorwerpen nagenoeg dezelfde kracht als het Jav. *poen*, de Krâmâvorm van *si*. Ik meen dit Jav. woord voor oorspronkelijk identisch met *empoe* te mogen houden, dat o. a. voorkomt in de uitdrukking *ĕmpoening panditâ* = hoofdpandita, en dat ook in *poekoeloen* (van *poe* of *ĕmpoe* + *oeloen*) en het Maleische *ampoenja* schuilt. De eigenlijke beteekenis van dit *poe*, *ĕmpoe* of *poen* is naar allen schijn die van *Heer*, *hoofd*. Vandaar wordt dit woord in verschillende vormen in vele talen van den Archipel gebruikt om hoogere magten of goden aan te duiden. Het is het *ĕmpoeng* der Alfoeren van de Minahasse, dat *grootvader* en verder Goden of hoogere wezens in het algemeen beteekent, het *oepoe* of *opoe* der bewoners van Boeroe, Ceram en Djilolo, het *oemboe* der taal van Soemba, het *oppoe* of *ompoe* der Bataks, dat in bepaalde gevallen ook

door eene *n* en *ng* wordt gesloten. Ook dit laatste woord beteekent eigenlijk *grootvader* of *grootmoeder*, maar wordt ook als uitdrukking van eerbied van de goden gebezigd [1]. Misschien hebben wel al de genoemde namen oorspronkelijk dezelfde of eene dergelijke beteekenis van bloedverwantschap gehad. Uit de vereering der voorouders, die in den Archipel zoo algemeen is, ware het dan af te leiden, dat zij ook den zin van *heer*, *hoofd*, *opperste* hebben gekregen en op de goden worden toegepast. Van de Maleische woorden, die M. nog had behooren te vergelijken wil ik slechts *baloe*, *tangkei pokoq*, *ampang* en *lĕmas* noemen. Op pag. 362 is spraak van *Joosje*, de afgod der Chinezen. Dit woord en het Engelsche *Jossy* zijn wel verbasteringen van het Chinesche *tsch oe-tszè*, waarmede geen beeld of afgod bedoeld wordt, maar het kistje, waarin zich een houten beeldje van Boeddha of een Boeddhistischen heilige bevindt (Hoffmann, Bijdrage van het Inst. van Taal- Land- en Volkenkunde van Nederl. Indië, Deel IV, pag. 283). Op pag. 336 heet de *tripang*, die tot de stekelhuiden behoort, een soort van visch. *Palandò* wordt een steenbokje genoemd. Ik weet niet dat de steenbok in den Archipel wordt aangetroffen. Heeft M. niet het muskushert willen aanduiden? Met *djinà* is wel de civetkat bedoeld; muskuskatten bestaan er niet, zoover mij bekend is; ik vind ze althans in geen werk over Ned. Indië, ook niet in van der Hoevens Zoölogie genoemd. Uit de opgave der beteekenissen bij *dĕdesè* zou ik zeggen dat M. muskus en civet verwart. Het schijnt nu dat dit woord beide stoffen beteekent, maar dan had M. die tweeërlei beteekenis door cijfers moeten aanwijzen, overeenkomstig hetgeen hij elders doet. Ook de Hollander (Handleiding tot de Land- en Volkenkunde van Ned. Ind., Deel I, pag. 447) verwart ze, waar hij van "civet of muskus van de civetkat" spreekt. De *anoewang* heet bij M. ten onregte eene soort van reebok. Dit dier behoort tot de antilopen. (*Antilope celebica* of *depressicornis*, bij Temminck, Verhandel: over de Natuurl. Geschiedenis der Overzeesche Bezittingen, Zoölogie, pag. 45). De spelling der Maleisehe woorden in grammatica

---

1 Misschien mag men hier ook het Boeginesche *poewa* = Heer, vergelijken. Van der Tuuk vergelijkt in zijn Bataksch Woordenboek bij *ompoe* ook het Lampongsche *ampoe* = grootvader en elders (Aanteekeningen op zijn Bataksch Leesboek) het Javaansche *empoe*.

zoowel als in Woordenboek is af te keuren; die van Roorda van Eijsinga is gevolgd en hiermede is genoeg gezegd. Vooral echter heeft mij het zonderlinge gebruik der *j* bevreemd. Zoo om een voorbeeld te noemen schrijft M. *injtje* voor het Mal. *intje.* In Maleische woorden heeft hij dit echter niet consequent overal volgehouden, zoo als blijkt wanneer men slechts de met *dj* en *tj* beginnende Makassaarsche woorden in het Woordenboek vergelijkt. Ik begrijp echter ook niet, waarom deze spelling zelfs in Makassaarsche woorden gevolgd is, want de regel, in § 26 der Grammatica opgegeven, komt mij geheel willekeurig voor. Het letterschrift drukt die *j* in woorden als *antjiniki* (M. schrijft *anjtjiniki*) nimmer uit. Wij vinden ook nergens een grond daarvoor in de uitspraak vermeld.

Het bovenstaande zij genoeg over het Woordenboek! Wij gaan thans over tot de beschouwing der Chrestomathie. Het eerste stuk daarin is eene geschiedenis van Djaja Langkara, in proza, naar allen schijn eene vertaling of omwerking van een Maleisch verhaal. In aesthetisch opzigt is het, met uitzondering van enkele plaatsen, even onbeduidend als het gros der romantische verhalen van Javanen en Maleijers. Vóor de kennis der denkbeelden en zeden van den inlander is het echter niet van belang ontbloot. De hoofdpersoon is Djaja Langkara, zoon van Radja Adjang, die in het land Tjina Soempe regeert, en van de prinses Sakandamaja [1]. Hij werd geboren met een teeken op het voorhoofd, dat schitterde als de zon. Op last van zijn vader gingen zijne beide stiefbroeders een' wijze over hem raadplegen, die hem eene groote toekomst vol magt en luister voorspelde. Maar door naijver gedreven, verhaalden zij bij hunne terugkomst, dat Djaja Langkara een ongelukskind was en groote onheilen over het land zou brengen. Nu werd hij met zijne moeder door den Vorst verstooten. Na lang omzwerven kiest zij eindelijk eene spelonk tot vast verblijf, waar Dj. Langk. in den omgang met allerlei wilde dieren opgroeit [2].

---

1 Ook in het Javaansch heeft men geschriften die Djâjâ Lĕngkârâ genoemd worden, namelijk een leerdicht (Djâjâ Lĕngkârâ Woelang) en een Romantisch verhaal Djâjâ Langkârâ Pandji. Van het laatste gaf de Heer A. B. Cohen Stuart een verslag in de Bijdragen van het Instit. van Taal-Land- en Volkenkunde, over 1853 en 1854, dat echter niet voltooid is. Het is eene geheel andere geschiedenis dan de hier besprokene Makassaarsche.

2 Als wilde dieren noemt de schrijver ook de Orasasa en Goeroeda. De

Nu wordt het tooneel in eens naar Medina verplaatst. De Vorst aldaar was door eene ongeneeslijke ziekte aangetast. Zijne dochter, de prinses Raäna Kassijang zag in een droom het eenige geneesmiddel voor zijne kwaal, namelijk eene plant, boenga koema koema kebò genaamd, die op een berg in Egypte groeide [1]. Nu zond zij een aantal manschappen uit om die te halen. Maar allen die zij achtereenvolgens uitzond, kwamen om, hetzij door wild gedierte, raksjasa's, of wel door hitte en ontberingen. Nu besloot zij eindelijk zelve te vertrekken. Op dien togt verloren al hare volgelingen het leven, met uitzondering slechts van den eersten Staatsbeambte (Paradana mantari). Dezen beval zij nu terug te keeren naar hare residentie en in haar afwezen voor de belangen van het rijk te zorgen en zette alleen de reis voort. Zij raakte verdwaald en kwam aan het hol van eene groote slang (naga). Deze raadde haar niet verder te reizen, daar zij slechts in gezelschap van Djaja Langkara den berg zou kunnen beklimmen en de plant halen. De berg toch was, zoo als de schrijver reeds vroeger heeft gemeld, nagenoeg onbeklimbaar, daar zijn voet van geringen omvang en zijn top zeer uitgestrekt was [2]. De prinses bleef nu bij de slang de komst van Djaja Langkara afwachten. Het verhaal keert terug tot Radja Adjang. Ook deze werd gevaarlijk ziek. Zijne zonen, Moekaddang en Moekaddeng, de stiefbroeders van Djaja Langkara, vernamen van den wijzen Lokmán [3], dat slechts de straks genoemde plant hem kon genezen en dat alleen Djaja Langkara die kon bekomen.

---

eerste zijn niet anders dan de Raksjasa's, de bekende gedrogten der Hindoesche mythen. De Goeroeda (Sanskrit. Garoeda) is de vogel waarop Wisnoe rijdt. Dit had M. in het Woordenboek moeten opmerken, waar wij bij garoeda slechts de beteekenis griffioen en een vergelijking met het Maleische woord lezen.

1 De naam der plant is wel eene verbastering van het Sanskrit. Koengkoema = saffraan, hetgeen teregt in het Woordenboek wordt vergeleken. De Arabieren hebben daarvan Korkom gemaakt en den naam toegepast op den bekenden wortel, die bij ons Kurkuma heet.

2 Wij herinneren hier aan den Goenoeng Agoeng, waarvan de Balinezen gelooven, dat zijn bovengedeelte de gedaante van een omgestooten kegel heeft. Zij achten het dan ook onmogelijk dien te beklimmen en mogen ook niet hooger gaan dan de wolkenstreep die steeds den berg omhult (Oesana Bali pag. 273.)

3 Deze komt dikwijls voor in de Makassaarsche literatuur, die o. a. een aantal aan hem toegeschrevene zedelessen bezit. Nieuw is het vermoeden van Sprenger, Leben Mohammads, pag. 93, dat hij dezelfde zou geweest zijn

Zij gaan hem nu in de bosschen opzoeken. Zij vinden hem eindelijk en het doel hunner komst vernemende gaat hij dadelijk met hen mede. De drie broeders komen aan het hol der slang bij de prinses Raāna Kassijang. Nadat de slang over een' gelukkigen dag voor de afreis is geraadpleegd, trekt men naar Egypte. Voor hun vertrek had zij Djaja Langkara gezegd, dat indien hij onderweg of in Egypte welligt in de eene of andere moeijelijkheid mogt geraken, hij slechts aan haar behoefde te denken, dan zou zij terstond bij de hand zijn om hem te helpen. Bij den berg gekomen, bevond men dat die niet te bestijgen was. Djaja Langkara rigtte zijne gedachte op de slang, die volgens hare belofte weldra verscheen. Zij klommen nu op haren muil, dien zij vervolgens zoo vervaarlijk opsperde dat haar onderlip op den voet van den berg rustte, terwijl het bovenste van den muil aan den top reikte. Zij moesten nu nog veertig dagen wachten tot het water gerezen zou zijn en de plant, die midden in zee groeide, medegevoerd zou hebben. Intusschen keerde de slang naar haar verblijf terug. Toen eindelijk de plant zigtbaar geworden was, trok de prinses die uit den grond en terstond begon zij in hare hand op te wassen en te bloeijen. Moekaddang en Moekaddeng verzochten nu Djaja Langkara dat hij naar de prinses zou gaan, en een enkel blad van de plant ter bezigtiging voor hen vragen. Terwijl hij hieraan voldeed, wierpen zij hem onverhoeds in de zee, die den berg bespoelde. Beiden waren namelijk op de prinses verliefd geworden, maar door de waakzaamheid van Djaja Langkara en van twee katten, die de slang had achtergelaten om haar te beschermen, was het hun nog niet gelukt aan hunne wellustige begeerten te voldoen. De katten had Djaja Langkara op hun aandrang reeds weggezonden om de slang te gaan roepen, wier slaap zij echter niet durfden te storen en daarom uitbleven om op haar ontwaken te wachten. Djaja Langkara verdronk echter niet, maar door het blad der plant dat hij in de hand hield, bleef hij steeds boven drijven. Hun oogmerk met de prinses bereikten de broeders ook niet. Deze toch dreigde dat zij, zoo men haar aanrandde, de plant geheel zou verfrommelen en vernielen. Uit vrees dat hun vader in dit geval zou sterven en ook door onderlingen naijver op

---

als Elxai, die in de werken over Kerkgeschiedenis als de stichter van de secte der Elkesaïten voorkomt.

het bezit der prinses werden beiden bestendig weerhouden haar eenig leed te doen.

Intusschen had ook Raäna Dewi, dochter van den Vorst van Egypte, een droomgezigt gehad, waarin haar aanbevolen werd de genoemde plant, als uitnemend schoon en zeer geschikt tot verlustiging van eene vorstendochter, te laten halen. Daarbij vernam zij dat deze plant thans reeds in handen was van de prinses Raäna Kassijang. Op haren aandrang zond haar vader eenige manschappen uit, die er in slaagden de prinses magtig te worden. Doch op hun terugtogt naar het hof van Egypte ontmoetten zij zendelingen van den Vorst van Paranggi [1], die de gevangenen opeischten. Toen de Egyptenaars weigerden haar over te geven raakte men slaags en ten slotte overwon het volk van Paranggi en keerde met de prinses en hare broeders naar Paranggi terug. De dochter van den Vorst van dit land, Poetri Raäna Koemala, had namelijk een dergelijk droomgezigt gehad als de Egyptische prinses en nu had haar vader een groot aantal schepen naar Egypte gezonden om zich van de prinses Raäna Kassijang meester te maken, hetgeen aan eenigen dezer zendelingen door list gelukte. Zij werd aan het hof van Paranggi zeer goed ontvangen. Raäna Koemala werd zoo zeer aan haar gehecht dat zij zich geen oogenblik van haar kon scheiden. Hare broeders echter wierp men in de gevangenis.

Door één man, die aan de algemeene slagting der Egyptische zendelingen ontkomen was, vernam de Vorst van Egypte hun lot en dat van Poetiri Raäna Kassijang. Hevig vergramd rustte hij zich ten oorlog tegen Paranggi. Middelerwijl was de slang uit haren slaap ontwaakt. Zij gelastte de katten, die bij haar waren, Djaja Langkara en de prinses op te sporen. Omtrent deze laatste konden zij na eenigen tijd narigt brengen, maar wat er van Djaja Langkara geworden was wisten zij niet, waardoor de slang in woede ontstak. Zij besloot nu zelve hem te gaan zoeken. Op haren togt werd de aarde geweldig ge-

[1] Paranggi is afgeleid van het Perzische farangi dat Frank beteekent, de algemeene benaming voor Europeanen in de Levant. De Makassaren verstaan daaronder gewoonlijk de Portugezen, doch ook wel alle volken, die geen Makassaren of Boeginezen zijn. Welk land bepaaldelijk hier bedoeld wordt is geheel onzeker. Dit laatste geldt ook van het straks genoemde Tjina Soempe (Matthes Makassaarsch Woordenboek in voce Parangi en Chrestomathie pag. 429).

schud door hare bewegingen, zoodat verscheidene landen verwoest werden en vele menschen omkwamen. Toen zij hem op het vaste land niet vond, begaf zij zich in zee, hetgeen geweldige overstroomingen veroorzaakte. Eindelijk kwam zij aan een groot eiland, waar zij hem aantrof. Hij verhaalde haar alles wat in hare afwezigheid was voorgevallen. Toen zij hem haar besluit mededeelde, zijne broeders om hun snood gedrag te dooden, bad hij om vergeving voor hen. "Indien het," zeide hij, "mijn lot[1] niet ware geweest, dat mij ongeluk moest treffen, zoo zou ik niet in dit onheil gestort zijn." Op den rug der slang gezeten reisde hij vervolgens naar Paranggi. Om geen overstrooming te veroorzaken en de bevolking niet in onrust te brengen, ging de slang niet mede aan wal, maar verborg zich. De bewoners van Paranggi waren ongeloovigen. Djaja Langkara noodigde hen uit den Islam te omhelzen; wie dien niet wilde aannemen, bestreed en doodde hij. Allen die zich tegen hem wapenden overwon hij. Velen kwamen alzoo om en verscheidene dorpen stak hij in brand. De Vorst vernam zijne daden en liet hem bij zich ontbieden. Maar Djaja Langkara zeide tot de gezanten, "mijne godsdienst komt niet overeen met die van uwen Vorst. Indien hij echter wenscht dat wij elkander ontmoeten, zoo laat hem herwaarts komen, dan zal ik hem de Mohammedaansche geloofsbelijdenis laten afleggen." De tegen hem uitgezondene troepen moesten het onderspit delven. Nu trok de Vorst in persoon tegen hem op aan het hoofd van een leger, dat uit duizend voorvechters en tienduizend soldaten bestond. De strijd begon. Djaja Langkara bewoog zich op het slagveld als een garoeda[2], die op eene kudde runderen aanvalt, als een tijger die een troep geiten ontmoet. Weldra lagen de lijken der verslagenen opeengehoopt als bergen en het bloed stroomde als eene rivier. Het geheele leger werd in de pan gehakt en verstrooid. De Vorst wilde evenwel het strijdperk niet verlaten, maar hield alleen stand. Hij zond zijn eersten Staatsbeambte tot zijn gezin, die het gebeurde berigtte.

Toen de prinses Raäna Kassijang daarvan hoorde, zeide zij dat zoo de genoemde persoon werkelijk Djaja Langkara, haar voormalig begeleider, was, niets hem weerstand zou kunnen

---

[1] Takāddere̊ van het Arabische taqdir, beschikking of bepaling van Allah omtrent het lot van den mensch.

[2] Zie boven pag. 75, Noot 2.

bieden. Zij zelve ging nu met hare vriendin, de dochter van den vorst, prinses Raäna Koemala, naar het slagveld. De Vorst liet zich door haar bewegen van verderen strijd af te zien. Hij wilde nu vriendschap aanknoopen met Djaja Langkara en hem de regering afstaan, waarom hij hem zijne kroon en rijkssieraden aanbood. Djaja Langkara nam die echter niet aan. Zij sloten nu vrede met elkander. De Vorst noodigde Djaja Langkara te gast, maar deze zeide: hoe zou ik uwen burgt binnentreden, uwe spijs eten en uw water drinken? gij zijt immers een ongeloovige en ik ben een muzelman. Indien gij wilt dat ik uwe stad binnenga en uw voedsel gebruike, welaan! laat ik u dan eerst den Islam doen belijden." God bewoog nu het hart van den Vorst dien aan te nemen. Op zijn bevel omhelsden ook zijne beambten de nieuwe godsdienst, die hiermede in Paranggi had gezegevierd. Op verzoek van Djaja Langkara werden zijne broeders, die nog steeds in de gevangenis zaten, in vrijheid gesteld. De Vorst bood hem zijne dochter tot gemalin aan, maar hij verzocht haar liever aan Moekaddang te geven, die nu met haar in den echt trad.

De Vorst van Egypte was intusschen voortgegaan met zich ten strijde toe te rusten tegen Paranggi. Doch op het berigt, dat Djaja Langkara dit rijk veroverd en er den Islam ingevoerd had, zag hij van zijn voornemen af en noodigde Djaja Langkara uit hem te komen bezoeken. Deze voldeed aan zijn' wensch en nam te gelijk de prinses Raäna Kassijang mede, om haar, na afloop van het bezoek, naar Medina terug te brengen. Ook de Vorst van Egypte bood hem zijne dochter ten huwelijk aan, maar op zijne weigering gaf hij die aan zijn broeder Moekaddeng, daar zijn gast dit wenschte. Men kwam vervolgens te Medina, waar de oude Vorst terstond van zijne ziekte herstelde op het gezigt der koema koemaplant die op de hand zijner dochter groeide. Hij stelde aan Djaja Langkara voor haar te huwen, die dit bereidwillig aannam. Vóór de voltrekking van den echt wenschte hij echter zijne moeder uit de grot waar zij woonde af te gaan halen. Zijne beide broeders noodigde hij uit tot bijwoning van het feest naar Medina te komen. Deze spraken nu met elkander af, Djaja Langkara te dooden en dan naar Medina te gaan om de prinses Raäna Kassijan te ontvoeren. Terwijl hij bij zijne moeder was stopten zij den ingang der spelonk digt met droog hout, dat zij in brand staken. Djaja Langkara en zijne moeder waren bijna

gestikt door den rook, toen het hem te binnen schoot zich de slang voor den geest te brengen, opdat die hem te hulp kwame. Zij daagde terstond op en boorde met haren staart eene opening in de rots, waardoor beiden uit het hol konden vlugten. De slang beduidde hun nu dat zij de oogen zouden sluiten en zich verbeelden, dat zij te Medina in het paleis van den daar regerenden Vorst waren en dat zij een oogenblik daarna de oogen weer zouden openen. Zoo waren zij beiden plotseling in tegenwoordigheid van den Vorst en zijne dochter, die natuurlijk niet weinig verschrikten. De slang reisde daarop naar Egypte, Paranggi, Tjina Soempe en naar alle andere landen boven en beneden den wind, om de Vorsten te gelasten dat zij naar Medina zouden komen om Djaja Langkara hunne hulde te brengen en zich aan hem te onderwerpen. Weigerden zij dit, zoo zou zij (de slang), hunne landen verwoesten en de bevolking verslinden. Allen voldeden aan haar bevel, ook Radja Adjang, de beheerscher van Tjina Soempe, die op de tijding dat Djaja Langkara te Medina was, dra van zijne ziekte herstelde. Groote toebereidselen werden nu gemaakt voor het huwelijksfeest van Djaja Langkara: de levendige schildering hiervan behoort tot de beste gedeelten van het verhaal. De Vorst van Medina stond de regering aan zijn schoonzoon af en trad in den echt met diens moeder Poetiri Sikandamaja, die, zoo als vroeger verhaald is, door Radja Adjang verstooten was. Aan zijne stiefbroeders schonk Djaja Langkara nogmaals vergiffenis, doch vermaande hen te gelijk zeer ernstig tot berouw en bekeering, opdat ook God hunne misdaden mogt vergeven. Hij verhaalde hun alle hunne listen en lagen, al de snoode plannen die zij tegen hem gesmeed hadden, om hun te toonen dat hij daarmede ten volle bekend was en hen in de tegenwoordigheid der Vorsten en grooten te beschamen. Voorts stelde hij Moekaddang aan tot Vorst van Egypte en Moekaddeng tot regeerder van Paranggi. Met de vermelding der luisterrijke regering van Djaja Langkara eindigt het verhaal.

De nu volgende stukken der Chrestomathie handelen over de geschiedenis van Gowa, Tello (Tallò), Sanrabone, (Sandraboni), Maros en Toerateija. Het is hier niet de plaats in bijzonderheden den inhoud dezer Kronijken te vermelden. Bovendien is het daarom ook minder noodig, dewijl die wel niet in alles, maar toch in de meeste opzigten overeenkomt met de mededeelingen over de geschiedenis van dit gedeelte van Celebes,

die men in het Tijdschrift van N. I. (Jaargang X, Dl. I) en in het Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap (Deel VII) kan vinden. Ik wil dus slechts trachten het karakter van dit geschrift eenigzins te doen kennen. Het bestaat grootendeels uit eene soort van geslachtregisters van vorsten, hunne afstammelingen, vrouwen enz. Het begint met eene reeks van zware verwenschingen, waarbij de schrijver allerlei onheilen over zich zelven inroept, indien hij de namen der vorsten niet met de vereischte naauwkeurigheid mogt vermelden. In den loop van het geschrift vindt men hier en daar, bij de mededeeling van namen, gedurig zulk eene verwensching. Niet alleen de namen, die zij bij hunne geboorte ontvingen, maar ook die, welke zij zich zelven gaven of waaronder zij gewoonlijk bekend zijn, voorts de titels, die zij als vorsten (karaëng) of als edellieden (daëng) bezaten, de namen die zij na hun dood, somtijds ook die, welke zij van bissoe's (eene soort wigchelaars of wigchelaressen), kregen, dit alles wordt hier met voorliefde vermeld. Ook hunne oorlogen en veroveringen worden ter sprake gebragt, doch doorgaans slechts zeer in het kort. De dorre eentoonigheid dezer lectuur wordt somtijds afgewisseld door mededeelingen van het een of ander, waardoor de regering van dezen of genen vorst zich van die zijner voorgangers of opvolgers onderscheidde. Zoo leest men van een der vorsten van Gowa (Toe màpärisi kallonna) dat hij de rijst en andere gewassen goed deed slagen, en er onder zijn bestuur overvloed van visch was. De Makassaar pleegt zijn voorspoed of tegenspoed aan de goede of slechte regering zijner vorsten toe te schrijven. Een ander, Toenipalangga, voerde maten en gewigten in; in zijn tijd werd het eerste buskruid gemaakt, begon men goud in smeltkroezen te louteren en steenen te bakken; van zulke steenen liet hij Tallò en Sombaopoe bouwen. Van Toe mēnanga ri papa batoena leest men, dat hij zeer bedreven was in het lezen van Arabische en Makassaarsche geschriften, die toen op palmbladen, doorgaans zeker wel lontarbladen, werden geschreven. Omtrent den Islam vindt men hier en daar bijzonderheden medegedeeld, die ten deele ook bevestigen hetgeen vroeger dien aangaande bekend was.

Toe mēnanga rigaoekanna nam in 1606 deze godsdienst aan; iemand van Menangkabo, Katté (= chatīb) Toēnggalà genaamd, liet hem de geloofsbelijdenis afleggen. Sedert voerde hij den titel van Sulthan Alāoe-d-dīn en zijn tijdgenoot, de vorst van

Tallò, Toe mēnanga ri agamana verbreidde den Islam in geheel Makassar, ook in Bone, Wadjò, Soppeng en andere streken. Hij strekte zijne veroveringen uit tot Bwool en Gorontalo in het Noorden van het eiland; ook maakte hij zich meester van de Banggaai en Soelaeilanden en van een groot gedeelte van Soembawa [1]. Geen der Vorsten van Zuid-Celebes bezat eene zoo uitgebreide kennis van allerlei kunsten en handwerken; niemand was stipt, gelijk hij, in het verrigten der vijf dagelijksche gebeden. In de maand Ramadhán liet hij goud, geldspeciën en padi onder het volk uitdeelen. Ook was hij zeer bedreven in het lezen van den Koran, en las vele andere geschriften van religieusen aard. Zoo is in het begin der 17e Eeuw, door deze beide Vorsten, de Islam in dit gedeelte van Celebes voor goed gevestigd. Met de invoering der leer van den profeet is echter reeds in de tweede helft der 16e Eeuw, zoo al niet vroeger, een aanvang gemaakt [2]. Ook eenige jaartallen worden in deze Kronijken vermeld, doch geen enkel vóór het begin der 17e Eeuw. Opmerkelijk is het dat de schrijver, nevens het jaartal van de Hedjra, ook dat der Christelijke tijdrekening pleegt te noemen. Toe mēnanga ri ballà pangkana, ook Sultan Hasanoe-d-dîn genaamd, is de laatste Vorst, van wien wij lezen, dat hij te Gowa aan de regering kwam, waarvan hij echter afstand deed ten behoeve van zijn zoon. Volgens het Tijdschrift van N. I. l. c., zou dit omstreeks 1669 geschied zijn. De geschiedenis van Tallò eindigt met Toe mamalijanga ri tīmorò, die in 1641, volgens genoemd Tijdschrift echter in 1629, overleed. Overigens loopt daar ter plaatse het geschiedverhaal veel verder, namelijk tot omstreeks de helft der 18e Eeuw. Of wij hier den geheelen inhoud hebben der

---

[1] Deze veroveringen, waarvan ik hier slechts de voornaamste vermeld, vindt men breeder opgegeven Tijdschrift van N. I., Jaarg. X, en Tijdschrift Bataviaasch Gen., Dl. VII. Daar wordt deze Vorst van Tallò de rijksbestierder genoemd van den toenmaligen Vorst van Gowa.

[2] Van twee der Vorsten, die vóór Toemēnanga rigaoekanna regeerden, leest men dat zij den Islam aannamen. Reeds in den tijd van den Vorst Toe nidjallò, is te Gowa eene moskee gebouwd voor de handelaars van Mangalekana. Er bestond reeds in de 16e Eeuw een, naar het schijnt tamelijk druk, verkeer met de Maleische landen, (Djohor, Patani, Menangkabo worden o. a. genoemd). Uit dit een en ander blijkt, dat reeds vóór 1606 de Islam eenigen ingang had gevonden onder het Makassaarsche volk.

beide handschriften, die M. heeft gebruikt, dan wel slechts een uittreksel, wordt ons nergens gezegd.

Veel belangrijks ontvangen wij uit de Rapang. Het woord beteekent eigenlijk gelijkenis, beeld enz. Het bevat voornamelijk gezegden, voorschriften en lessen van oude Vorsten en wijzen, doch ook eenige mededeelingen van anderen aard. Misschien, zegt M., is dit werk zoo genoemd wegens het beeldsprakige, dat er dikwijls in aangetroffen wordt. Welligt ook heeft men het slechts daarom zoo betiteld, wijl het de voorbeelden van het voorgeslacht ter navolging aanprijst. Eenige historische stukken, die daarin voorkomen, heeft M. mede in zijne Chrestomathie opgenomen. Zoo vinden wij dan hier een stuk over de aanstelling der eerste Vorstin van Gowa, Toe manoēroenga genaamd, omdat zij uit den Hemel was nedergedaald. Op pag. 203 en 204, vernemen wij iets over de negen kiesheeren van Gowa (bate Salapang). Hier lezen wij echter van elf bate's, daar er bij de negen nog twee gevoegd zijn die onder Maros behoorden. Het wordt gevolgd door een contract van den straksgenoemden Toe mēnanga ri agamana (hier en elders ook Karaëng matowaija genaamd) met de Engelschen en Hollanders, dat geen belangrijke bijzonderheden behelst. Het laatste van deze historische stukken uit de rapang, is eene overeenkomst van Sanrabone met Gowa. Hetgeen wij uit dit gedeelte van de Rapang ontvangen, is inzonderheid ook te waarderen als bijdrage tot onze kennis van sommige zeden en gewoonten.

Van de producten der Makassaarsche literatuur is er echter geen, dat wij met zooveel belangstelling hebben gelezen als de stukken uit de Rapang, pag. 238 en v. Het ware moeijelijk en welligt ondoelmatig hier alleen een overzigt te geven van den hoofdinhoud dezer bladzijden. Ik acht het beter eenige proeven te vertalen en verdere bijzonderheden te vermelden, in zoo verre dit te pas komt. Het kan hier slechts de bedoeling zijn een denkbeeld te geven van het karakter en de betrekkelijke waarde van dit werk. Wij hebben hier eene verzameling van leeringen, raadgevingen en voorschriften van zeer gemengden aard. Tot de schoonste mag men rekenen hetgeen wij lezen op pag. 241: "Vergeet niet met betrekking tot iemand het verbond dat gij met hem gemaakt hebt! Indien gij uw verbond vergeet, zult gij overwonnen worden in den oorlog! Schendt uwe beloften niet! (zoo gij die schendt) zult gij geen rijst oog-

sten. Weest niet gierig! Laat niet na vergiffenis te schenken! Acht uwe medemenschen niet gering! Vergeeft! Zoo zal men ook u vergeven! behandelt anderen op humane wijze, zoo zal men ook u humaan behandelen!"

"Deze zijn, naar men verhaalt, de woorden van onzen Vorst te Djoentana[1]: "die drie zijn (als 't ware) niet als spijs of als kleedje te gebruiken[2], zoo men daaraan botviert, is het zeer slecht, te weten: de valschheid, de afgunst, de opgeblazenheid. Wat betreft de valschheid, zij is als een steen, die als men hem wegwerpt, naar beneden in een' kolk valt: de regtschapenheid daarentegen is als bamboes, dat op het water drijft; zoo gij het aan de eene zijde naar beneden drukt, komt het aan de andere zijde weer boven." Verder heeft hij (de genoemde Vorst) gezegd: "wanneer bloedverwanten en broeders onverschillig geworden zijn omtrent elkanders wederkeerig belang, zoo is dit een teeken dat de ondergang van hun land nabij is,"

Onze Vorstin in Pabineijang heeft, naar men verneemt, gezegd: "niets is zoo slecht als hetgeen men hoogmoed noemt; al mogt hij (de hoogmoedige) ook welligt geluk ondervinden, hij zal toch vallen." De Heer Sjeich van Dima zeide: "dit zijn de bronnen van het goede in deze en in gene wereld; men kan ze in negen soorten onderscheiden. Ten eerste zijne liefde betoonen jegens God den Allerhoogste; deze liefde nu wordt hierdoor te weeggebragt, dat ons hart ons zegt: "zoo groot is de liefde van Allah jegens mij geweest, dat Hij mij moslem heeft doen worden." Ten tweede: de andere wereld meer te beminnen dan deze. Ten derde: zich te schamen bedriegelijke woorden tot iemand te spreken. Ten vierde: iemands zonden te bedekken. Ten vijfde: men gewenne zich-zelven te doen wat tot de *adà* en tot de *sarà* behoort[3]. Ten zesde: regtvaardig te handelen jegens zijne medemenschen. Ten zevende: zoo men door God gezegend wordt, blijve men staan in de vreeze (des Heeren). Ten achtste: op God te vertrouwen en zich-zelven

---

1 Hij leefde in de laatste helft der 17e Eeuw, in den tijd van Speelman.

2 Aldus ongeveer vertaald door Matthes Chrestomathie, p. 473, reg. 2 en 3. Eene kleine wijziging van zijne vertaling heb ik mij evenwel veroorloofd.

3 Onder *adà*, van het Arabische *'adat*, verstaat de Makassaar alles wat tot de gewoonten of gebruiken van het land behoort. *Sarà*, van het Arab. *sjar'*, beteekent de voorschriften van den islam.

niet te ontzien (namelijk: in de dienst van God). Ten negende: te streven naar hetgeen goed is voor de dienaren Gods; zij allen heeten schepselen, die door God geschapen zijn. Een ander uit den ouden tijd onderscheidde het goede in drie hoofdzaken: den mond te verbieden kwaad te spreken, zijn' geest te onthouden van slechte gedachten, en, wat onze daden betreft, geen kwaad te bedrijven. "Hij, zoo luidt het elders, wordt regtschapen genoemd, die geen kwaad doet, zelfs al geschiedt hem onregt; evenzoo ook hij, die goed doet aan degenen die onregt jegens hem willen plegen."

Karaënga Matowaija heeft gezegd: "zoo er iets is, let dan op het overhellen (ga dan na, naar welken kant het zal vallen) d. i. let dan op met welk oogmerk het geschiedt; want er is niets of het heeft eene zijde, waarheen het overhelt, d. i. want er is niets of het geschiedt met eenig oogmerk." De bedoeling van dit gezegde is: "wanneer er b. v. iemand tot ons komt met allerlei mooije praatjes, moeten wij wel onderzoeken of hij ook het een of ander in den zin heeft [1]. Karaëng Bonto Màdjannang rigtte deze vermaning aan onzen vorst Toe mēnanga ri laijanga; "neem geene vrouw, die niet vreest voor verstooting; er is geene daad, die zulk eene vrouw niet jegens u zou begaan." Eenige regelen verder lezen wij een gezegde van zeker opperhoofd, waarin verstooting van vrouwen of kinderen sterk wordt afgekeurd.

Van een' Vorst van Paranggi [2], wordt ons berigt dat hij o. a. zeide: "de Koran zegt dat er niets is waarvan de verdienste zoo groot is, als het spijzigen van hongerigen, het redden van hen, die in nood zijn, het bezoeken van zieken." Hij voegde daarbij: indien er een hongerige aan ons huis komt, en wij geen eten meer overig hebben, behalve de pītarà [3], zoo behooren wij die te geven. En dan zeggen wij tot hem: "dit is mijne pītarà, die ik u te eten geef." Al geven wij die ook niet, zoo heeft het niets te beteekenen. Sjeich Roewaja zou

---

1 Aldus vertaald en verklaard door Matthes (Woordenb. in v. *rorong*). Ook in enkele der hier voorafgaande passages heb ik de vertaling van M. gevolgd.

2 M. meent dat deze welligt tijdgenoot is van den reeds elders vermelden koning van Gowa, Toe mēnanga ri gaoekanna.

3 Van het Arabische *fitrat*, d. i. de hoeveelheid levensmiddelen, die men bij het einde der vasten van de maand Ramadhàn aan de armen moet schenken.

eens verhaald hebben van iemand, die naar Mekka ter bedevaart wilde gaan. Vóór zijn vertrek gebeurde het dat hij op zekeren tijd kinderen luid hoorde weenen. Men berigtte hem dat het de jonge kinderen van zijn' buurman waren, die hun' vader verloren hadden en honger gevoelden, maar dat hunne moeder niets voor hen te eten had. Nu beval hij al het goud, dat hem tot reispenning moest dienen, tot hen te brengen om in hunne behoeften te voorzien. Dien ten gevolge ging hij niet ter bedevaart, daar het hem nu aan de middelen daarvoor ontbrak. Evenwel wordt hij geacht met een' bedevaartganger gelijk te staan wegens zijne liefdadigheid jegens die kinderen.

Ook de wijze Lokmán is in de Makassaarsche literatuur wel bekend [1]. Van de gezegden, die hier aan hem toegeschreven worden, deel ik het volgende mede: "Gedenkt het eerste en vergeet het tweede! Gedenkt de weldaden door anderen aan u bewezen en het kwaad, dat gij omtrent anderen bedreven hebt! Vergeet het goede, dat gij zelf anderen hebt aangedaan, en het kwaad, door de menschen tegen u gepleegd! Wanneer gij bij iemand aan huis komt, past dan op uwe oogen! Als gij zit in gezelschap van het volk, (d. i. van hen, die geen vorsten of hoofden zijn) geeft dan acht op uw' mond! Zit gij in tegenwoordigheid van den regerenden Vorst, geeft dan acht op uwe manieren [2]! In het bijzijn van Wali's [3], moet gij mede zorgen voor uwe manieren, en voor de geheimen van uw binnenste! Als gij eten vóór u hebt, zoo past op uwen hals! (d. i. wacht u voor gulzigheid en onmatigheid!)" Deze raadgevingen, die zegen aanbrengen in deze en in gene wereld, heeft hij (Lokmán) aan zijne kinderen en kleinkinderen medegedeeld.

Tot de spreuken, die aan de geringe menschen van Soenggoe Minasa, een plaatsje bij Gowa, in den mond gelegd worden, behooren onder anderen: "er zijn drie dingen, waarop niet afgedongen wordt, ten eerste: de adat ten opzigte van Vorsten; ten tweede; de woorden van den profeet; ten derde: het tijdstip van onzen dood. — Het verderf der oude lieden is het menigvuldig verzuimen van het gebed; het verderf der jeugd

---

[1] Vgl. boven pag. 76 en Mededeelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap, Jaarg. V, pag. 84 vgg.

[2] Dat wil zeggen: draagt zorg dat gij niet tegen de 'adat zondigt!

[3] D. i. personen die beroemd zijn om hun' heiligen levenswandel of hunne verdiensten met betrekking tot de godsdienst.

is het gedurig veronachtzamen der adat; hare schaamte weg te werpen is het verderf der vrouwen; de milddadigheid te verwaarloozen, het verderf der rijken; gemis van lijdzaamheid dat der fakirs [1]; hetgeen den geleerden ten verderve strekt, is het verzuim van goede werken; wat de regerende vorsten te gronde rigt is het veronachtzamen der regtvaardigheid.

Het zijn vooral herinneringen aan de pligten van Vorsten jegens hunne onderdanen en van deze laatsten jegens hunne Vorsten, die in de Rapang menigvuldig worden aangetroffen. Zoo lezen wij hier bij welke gelegenheden het al dan niet gepast is, dat onderdanen voor den vorst verschijnen; wat men in acht moet nemen bij het begeleiden van Vorsten; waarin de hulde of gehoorzaamheid bestaat, die men hun moet betoonen en meer van dien aard. Wat betreft voorschriften omtrent kleeding in hunne tegenwoordigheid, vindt men o. a. een' raad van zekeren gallarrang (soort van opperhoofd) van Tallò, waarbij het dragen van een witte gadòe (hofkleed) wordt aanbevolen, indien de Vorst in opgeruimde stemming verkeert, maar van een zwarte, zoo hem hartzeer heeft getroffen. Gele kleeding wordt den onderdanen uitdrukkelijk verboden. Hetzelfde verbod bestaat, zooals men weet, ook in Maleische wetboeken. Met nadruk wordt hier en daar gewezen op het gewigt eener goede regering. Allerlei volksrampen, ja de ondergang van het land, worden als gevolgen van een slecht bestuur beschonwd. "Indien de regerende Vorst, zoo heet het ergens, zijne onderdanen dikwijls willekeurig boeten oplegt, zoo keert de spade niet terug [2]; vuur verteert het land; de pest gaat er in rond."

Omtrent de Makassaarsche wetten, die in de Chrestomathie zijn opgenomen, treed ik niet in bijzonderheden. Zij zijn reeds in 1759, op last van het Nederlandsch gouvernement, bijeengebragt en in onze taal overgezet, met uitzondering slechts van eenige weinige bepalingen, die door M. aan de Rapang zijn ontleend en hier bijgevoegd [3]. Nadere mededeelingen omtrent

---

1 Arme devoten.

2 D. i. zij blijft op het kerkhof wegens de vele lijken, die te begraven zijn; zoo verklaart M. deze uitdrukking.

3 Deze vertaling vindt men ook in het tijdschrift: het Regt in Nederlandsch Indië, Jaargang IV, No. 8, Batavia 1852. De volgorde is daar echter geheel anders dan hier; M. heeft teregt gemeend die te moeten veranderen. Wegens de vele onnaauwkeurigheden dezer vertaling, ware eene nieuwe zeker wel wenschelijk.

deze wetten acht ik dus tamelijk overbodig, schoon zij zeker niet onbelangrijk zijn voor de kennis van de zeden en instellingen der Makassaren. Ook de overige prozastukken in de Chrestomathie, namelijk het contract tusschen het Gouvernement en Bantaëng (Bonthain), de brieven en tarăssolò's of inleidingen op brieven, kan ik hier blootelijk noemen; hun inhoud meen ik geheel met stilzwijgen te mogen voorbijgaan [1]. Ik wensch alleen nog even het oog te vestigen op de bijdrage tot de kennis van het bijgeloof in deze gewesten, die ons hier wordt geleverd. In het stuk, dat daarover handelt, wordt eerst gesproken over de eigenschappen van de dagen der week, bepaaldelijk in de maand Moharram. Wij vernemen hier op welke dagen regen, koude, onweder, ziekte, sterfgevallen, vruchtbaarheid, overvloed van voedsel enz. te wachten zijn. Verder wordt medegedeeld op welke dagen men verschillende soorten van gewassen moet planten, ten einde die te doen slagen; in welke maanden het goed is een huis te bouwen of te trouwen; welke gesteldheid van den grond, welke eigenschappen der aarde enz., geluk of ongeluk voorspellen bij den bouw van een huis; welke dagen gelukkig of ongelukkig zijn voor het knippen van kleederen, zooals sarongs, badjoe's, broeken enz. Voorts antwoordt hier Mohammed op de vragen van Anas ibn Malik omtrent het heil of onheil aan de dagen der week verbonden. Opmerking verdient, dat de Donderdag voorgesteld wordt als een dag, waarop het goed is dat men in zijne behoeften tracht te voorzien [2] en bezoeken aflegt bij Vorsten. Als reden daarvoor wordt opgegeven, dat de profeet Ibrahim op dezen dag zou gebedeld hebben [3].

De Makassaarsche poëzij onderscheidt zich van het proza hoofdzakelijk door eene soort parallelie of eigenaardigheid van stijl, die zich in de opeenhooping van attributen, het bij elkander voegen van gelijksoortige denkbeelden of voorstellingen, ook wel in de herhaling van dezelfde onder verschillende bewoordin-

---

1 Onder de rubriek brieven vindt men ook enkele andere stukken, zooals een pas, eene schuldbekentenis, twee uitspraken van den priesterraad over erfenissen, een contract omtrent tripangvisscherij enz.

2 De bedoeling is hier zonder twijfel: door bedelen.

3 Men denkt hier terstond aan het zeggen der Javanen, dat de armen bij de Mohammedanen eigenlijk alleen op Donderdag mogen bedelen. Den oorsprong van dergelijke denkbeelden heeft Prof. Keijzer voldoende opgehelderd. Onze tijd in Indië, pag. 182 vg.

gen vertoont. Rijm kent zij niet, slechts eene soort van rhythmus is dikwijls merkbaar. Wat men een metrum zou kunnen noemen, wordt in de grootere gedichten niet of zelden aangetroffen; slechts in de vierregelige kelong's kan men dit opmerken. Van de gedichten heeten sommige sīnrilì, die veelal onder accompagnement der kesò kesò (eene soort van viool) worden gezongen. Zoo zij blootelijk gereciteerd worden, dragen zij, zegt M., eigenlijk den naam van lalakoeng. De hier voorkomende sīnrilì' zijn klaag- en minneliederen of behooren tot de verhalende poëzij. Van anderen aard is de tjoewi tjoewi, een lied dat vrouwen zingen bij gelegenheid van besnijdenis, trouwen enz. Het heet zoo naar de tjoewi, eene soort van gele vogeltjes daarin genoemd, die een zinnebeeld zijn van Toemanoeroenga, die uit den hemel nederdaalde, en de eerste Vorstin van Gowa werd. M. onderscheidt eene kortere, langere en geïslamiseerde tjoewi tjoewi. In de laatste wordt de gemelde Vorstin voorgesteld onder het beeld van een tjoewi, die naar Mekka ter bedevaart gaat, om door het gebed en den zegen van vrome mannen de medicijn te erlangen, die op het feest toegediend zal worden. Wij ontvangen hier ook eenige liederen, die men aan kinderen pleegt toe te zingen, onder meer andere ook de toe ri naoeng, die voor kinderen van aanzienlijke afkomst op de veertigste dag na de geboorte wordt gezongen. Al deze gedichten zijn mede onder de algemeene benaming sīnrilì begrepen.

De twee grootere sīnrilì's, die hier voorkomen, kan men het best heldendichten noemen. Het eene heet Datoe Moeseng. Deze, een persoon van minderen stand, had de dochter of volgens anderen de zuster van een' Vorst van Soembawa, Datoe Djarewe, geschaakt en gehuwd. Eene partij in het land onttroonde dezen Vorst en stelde zekeren Datoe Taliwang in zijne plaats aan. Nu ging Datoe Djarewe naar Makassar, waar hij de gunst van den toenmaligen Gouverneur van Celebes wist te winnen. Om zijn' invloed te keer te gaan en te voorkomen, dat hij door het Nederlandsch gezag welligt in de regering hersteld werd, zond Datoe Taliwang nu den held van dit verhaal, Datoe Moeseng, naar Makassar. Daar werd de genoemde Gouverneur op zijne vrouw verliefd en verlangde haar tot bijzit. Ook eischte hij zijne kostbare kris, zijne sonrì (soort van zwaard) en een paar gouden amuletten. Toen Datoe Moeseng weigerde aan zijn' wensch te voldoen, zocht de Gouver-

neur hem door geweld van wapens te dwingen. Nu doodde Datoe Moeseng eerst zijne vrouw en trok daarop in den strijd, waarin hij vele vijanden deed sneven, doch eindelijk zelf het leven verloor. Deze geschiedenis schijnt, althans ten deele, op een historischen grondslag te rusten. Zij zou in het eerste gedeelte van de tweede helft der achttiende eeuw zijn voorgevallen. Hoe de zaak zich waarschijnlijk heeft toegedragen, kan men in de Aanteekeningen op de Chrestomathie van M. vinden. Hier hebben wij slechts met den hoofdinhoud van het gedicht te maken [1]. Zijne aesthetische waarde schijnt mij gering toe. Met uitzondering van zeer enkele passages, b. v. aan het einde, waar de strijd van D. M. tegen zijne vijanden beschreven is, kan ik er niet veel schoons in vinden. Maar het heeft iets karakteristieks, in zoover wij er eene uitdrukking in zien van den volksgeest, die het huwelijk van iemand van lageren stand met een meisje van hooge afkomst als onvergefelijk en onheilaanbrengend beschouwt. In een ander opzigt is het mede niet onbelangrijk, namelijk omdat daaruit blijkt, dat het ook in de Makassaarsche literatuur niet ontbreekt aan geschriften, waarin de oorlog wordt geschetst, dien een moslem van den echten stempel, zooals Datoe Moeseng hier voorkomt, tegen ongeloovigen voert.

De held van het andere gedicht heet Mádi. Hij komt hier voor als medepligtige aan een' diefstal van paarden en buffels, die door eenige prinsen van Toerateija aan den Vorst van Bonto tanga en dien van Bonto rambà ontstolen waren. Daar noch teruggave van het geroofde, noch schadeloosstelling van hem te verkrijgen is, ontbrandt weldra een oorlog. Hoezeer het hem ontraden wordt zich aan den strijd te wagen, en schoon hij slechte voorteekenen verneemt, hij laat zich toch niet af-

---

[1] In dit Tijdschrift, Eerste Volgreeks, Deel III, pag. 182 vgg., gaf Donselaar reeds een uittreksel van dit gedicht. Dit laat zich, naar mijn gevoel, met meer genoegen lezen dan het oorspronkelijke, omdat wij er de opeenstapeling van attributen, de gedurige herhalingen en in het algemeen den grooten omhaal van den hier geleverden tekst niet in vinden. Te oordeelen naar sommige, daar vermelde bijzonderheden, die hier ontbreken, moet D. ook eene eenigzins verschillende redactie van het gedicht voor zich gehad hebben. Dit behoeft ons niet te verwonderen, daar het, zoo als M. meldt, niet in schrift gebragt is, maar slechts in het geheugen bewaard wordt door de pasīnrili of zangers, die wel in de hoofdzaak overeenstemmen, doch in de bijzaken soms zeer uiteenloopen.

schrikken, maar behaalt spoedig de zege op zijne vijanden. Bij zijne terugkomst hoort hij plotseling dat een zijner beste vrienden door zijne tegenpartij vermoord is. Terstond vat hij de wapens weder op om diens dood te wreken. Hij geeft schitterende bewijzen van dapperheid, maar sneuvelt eindelijk in den kamp. Moeli-Daĕng-Màsaijang, de meest geliefde zijner vrouwen, ademt slechts wraak over zijn' dood. Zij zelve trekt in mansgewaad ten oorlog, vergezeld door den onversaagden Djăkkolò Daĕng Manrangká. De Vorst van Bonto tanga wordt zwaar gewond. Beiden, hij zoowel als de Vorst van Bonto rambá, zien een groot aantal van hunne onderdanen sneven en al hunne bezittingen door de vlammen verteren. Na aldus den dood van haar beminden Màdi gewroken te hebben, keert Moeli naar huis en met de beschrijving der begrafenis van den held eindigt het gedicht. Even als de Datoe Moeseng, rust ook dit stuk op een historischen grondslag. In aesthetisch opzigt is er, naar het mij voorkomt, niet veel aan te prijzen. Enkele passages, waar de strijd levendig beschreven wordt, en de rouwklagten zijner moeder, schijnen mij nog het best gelukt.

De straks genoemde kelong's zijn doorgaans, schoon niet altijd, van erotischen aard. Het zijn vierregelige versjes, die een denkbeeld uitdrukken, dat bijna altijd in een of meer beelden is ingekleed. Zij worden voornamelijk gezongen door de padjogò of publieke danseressen, die al dansende en onder het maken van allerlei toepasselijke gebaren, elkander daarmede antwoorden. Men kan ze, schoon eenig onderscheid niet te miskennen is, het naast vergelijken met de Maleische pantoens, hoewel zij in het algemeen schooner en duidelijker zijn. Ik zal mij vergenoegen met hier een paar proeven van kelong's te geven:

"Wanneer de donder ratelt, dan ontwaart men ook den bliksem. Zoo zijn er ook geliefden, die op ééne plaats te zamen wonen en toch het zoet der min niet smaken."

Dit ziet op geliefden, die geen toestemming tot den echt kunnen krijgen.

"Zij is zoo koel en onverschillig als dat vaartuig, dat uit het Westen aan komt zeilen. Even als die praauw van boven met kadjangmatten digt gesloten is, zoodat men alle uitzigt naar buiten mist, even zoo gaat zij ons voorbij zonder even om te kijken."

Men heeft ook kelong's waarin dieren, zoo als buffels, apen, varkens, enz. sprekende worden ingevoerd. Ook onderscheidt men kelong toe panritaija, d. i. kelongs der geleerden. In een van de hier medegedeelde is het God, dien men laat spreken. Acht op elkander volgende kelongs bevatten eene zamenspraak tusschen een' wijzen Arabier en een meisje. Tot een voorbeeld van de kelong toe panritaija moge deze strekken:

"Lang hebben wij als onzinnigen gehandeld. Lang hebben wij aan Hem gedacht (naar Hem verlangd). En zie! Hij was in één woning met ons, terwijl wij Hem verre waanden."

Dit ziet op God [1].

Behalve de Makassaarsche geschriften, die in de Chrestomathie zijn opgenomen, kennen wij van elders nog verscheidene andere. In de Voorrede van zijn Woordenboek noemt M. nog: de Bidasari, een verhaal vrij gevolgd naar het Maleisch. Deze geschiedenis is, zoo als men weet, reeds door Dr. van Hoëvell uitgegeven. Verder vermeldt M.: eene Sīnrilì, waarin Siti Tjina, een schoon meisje te Bantaëng (Bonthain), de hoofdpersoon is; eene geschiedenis van Tamīm addari [2]; een geschrift, dat Maoetoe-l-anbijaï = de dood der profeten heet. Het behandelt de geheimen van den coïtus, alsof het de hoofdwaarheden van het geloof waren, zegt M. Nog noemt hij een handschrift, dat den gang der openbare eeredienst, alsmede preek en gebeden bevat. Wij hadden wel gewenscht dat hieruit iets in de Chrestomathie ware opgenomen. Ook zien wij dat er eene Makassaarsche vertaling bestaat van een Boegineesch scheepswetboek. Wij weten niet of dit hetzelfde is, waarvan Dulaurier in Pardessus Collection de lois maritimes, den Boegineschen tekst heeft medegedeeld. Er is ook eene Makassaarsche paraphrase van den Koran, waarvan in dit tijdschrift (Nieuwe volgreeks Deel I.) een fragment met vertaling is opgenomen. In de Medeedelingen van het Nederlandsch Zendelinggenootschap gaf Donselaar bovendien eenige berigten over Makassaarsche literatuur [3], met name over eene geschiedenis van Sjech Merdân, omtrent een

---

1 In de hier gegevene proeven van kelongs is de vertaling van Matthes gevolgd.

2 Deze bestaat ook in het Maleisch. Newbold, in zijn bekend werk over de Straits Settlements, deelt er den inhoud van mede.

3 Mededeelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap, Jaarg. I, pag. 319 vgg. Jaargang V, pag. 84 vgg.

verhaal van het wonder door Mohammed verrigt, toen hij de maan in tweeën splitste, een geschrift over den oorlog, dien de profeet met den Vorst van het magtige rijk Palaël heeft gevoerd, en nog een ander, waarin de nachtreis van Mohammed beschreven wordt. Ook geeft Donselaar daar nog eenige proeven uit de straks vermelde vertaling van den Koran. Hetgeen hij uit de geschiedenis van Sjech Merdán mededeelt, is voor de kennis van den Islam in Nederlandsch Indië niet onbelangrijk te achten. In het Britsch Museum zijn, naar ik van M. vernomen heb, ook nog eenige Makassaarsche MSS. voorhanden, die in den catalogus als Boeginesche staan opgeteekend.

Gelijk de Makassaarsche literatuur veel van de Maleische heeft ontleend, zoo schijnt het, dat in deze ook enkele vertalingen of omwerkingen van Makassaarsche geschriften bestaan. Hiertoe zijn welligt te rekenen: het contract van Speelman met Makassar, dat voorkomt in een kleine verzameling van contracten der Nederlanders met inlandsche Vorsten, die in de Bibliotheek der Royal Asiatic Society berust. In het Britsch Museum is is ook een handschrift, dat in den catalogus A work on ethics heet. Het bevat eene korte geschiedenis van Gowa en Bone, ook eenige zedelessen en voorschriften van dergelijken aard, als die straks uit de rapang zijn medegedeeld. Dat het uit eene Boeginesche of Makassaarsche bron moet zijn geput, is onder anderen uit de schrijfwijze van vele eigennamen duidelijk op te maken. Het scheepswetboek van Makassar bestaat ook in het Maleisch [1]. Misschien mag men ook een Makassaarsch origineel onderstellen van de door Werndly genoemde Pantoen Ispelman, een gedicht, waarin de strijd van Speelman met de Makassaren wordt verhaald [2].

Hetgeen wij voor de kennis der Makassaarsche taal en literatuur aan Matthes te danken hebben, verlevendigt in ons den wensch ook de Boeginesche te leeren kennen. Het is niet onwaarschijnlijk dat de kennis dezer taal ook nog meer licht zal

---

[1] In de Bibliotheek der Royal Asiatic Society is ook een MS., dat in de catalogus heet: Tjeritera selselah radja radja di Mangkasar. Ik heb echter geen gelegenheid gehad het in te zien.

[2] In de Bibliotheek der Royal Asiatic Society is een Maleisch gedicht, dat in de catalogus Shair rang Batawi heet. Dulaurier houdt dit voor hetzelfde als de Pantoen Ispelman. Dit is onjuist. Het behelst een verhaal van de verovering van Batavia door de Engelschen. Reeds terstond in het begin worden de Generaal Maarschalk (Daendels), Meester

verspreiden over een en ander, wat tot dusverre duister is gebleven in het Makassaarsch. Moge hij spoedig in staat zijn, ook de geschriften over het Boegineesch, waarmede hij zich thans bezig houdt, het licht te doen zien!

Rotterdam, 6 Julij 1862.

G. K. NIEMANN.

Cornelis, verder op Janssens, Lord Minto enz. genoemd; gevechten bij Meester Cornelis worden uitvoerig beschreven enz. Het eindigt met eene lofspraak op Raffles. Overigens beteekent dit MS. niet veel. Het is echter eene vreemde dwaling van Dulaurier, daar hij zegt dat hij het gecopiëerd heeft (Mémoire, pag. 114. Zie ook Journal Asiatique. Juillet 1840.)